

Prima Vista ja UNESCO kirjanduslinnad esitlevad: „Tulevikumuusika“ – teekond tulevikku sõnas, pildis ja helis.
Prima Vista 2018 avamine raamatukogu konverentsisaalis.
Avakõne peab festivali patroon Hasso Krull.
Foto: Uku Peterson

Prima Vista ellujäämise kunst

Berk Vaher

Eesti Kirjanike Liidu Tartu
osakonna esimees,
Prima Vista juhatuse liige

Prima Vista kirjandusfestival on tänaseks Tartu vanimaid järjepidevalt toimuvaid mainesündmusi. Ajal, mil Ukraina sõda valusalt meidki puudutab ja üleilmne koroonapandeemia pole veel vaibunud, ei saa kestmajäämist enam enesestmõistetavaks pidada. Ometi peame vastu: Prima Vista, mil oli kaalukas roll 2015. aastal Tartule UNESCO kirjanduslinnaks saamisel, on nüüd ise sellest aust kantud ja kannustatud ning korraldajate kogemuste toel kriisidest läbi loovimas – lähemale meie Euroopa kultuuripealinna aastale 2024, mille tunnusfraasi „Ellujäämise kunstid“ aluseks on ju Prima Vista 2010. aasta teema „Ellujäämise kunst“.

Tartu lootus saada Euroopa kultuuripealinnaks juba 2011. aastal kutsus ellu Prima Vista – sajandi hakul heitsid nii linnajuhid, ametnikud kui loomevaldkondade eestvedajad kriitilise pilgu kultuurikalendrile, kus rahvusvahelisi festivale nappis. Väärrika kirjanduslooga Tartul polnud oma suurt sõnakunsti pidu. Küll oli ülikooli raamatukogu eestvõttel juba paar aastat jõudnud toimuda UTLIB Marketi raamatumess, mille baasil korraldatigi 2004. aasta maikuu esimene Prima Vista. Raamatu-
laat on üheks tuumiksündmuseks tänini. Musikaalse nime (a prima vista – ilma ettevalmistuseta (noodi) lehest lugemine) andis toonane koorijuhi haridusega Tartu abilinnapea Laine Jänes (Randjärv).

ERRi arhiivis on talle seda aega meenutav „[Päeva-südame](#)“ saade, mida täna on mõneti naljakas kuulata: küsitleja Toomas Kelt uurib, kui palju sääraseid suursündmusi Tartusse mahub ja korraldajad vastavad, et ega igal aastal nii mastaapset kirjanduspidu pidada saagi, pigem üle aasta-paari. Samas oli esimene festival tänases mõõtkavas üsna väike, vaid paaripäevane (postskriptumina toimus

veidi hiljem veel nimeka briti dub-poeedi Benjamin Zephaniah' esinemine). Nüüd oleme harjunud, et festival kestab terve nädala, sel on mitmeid eel- ja järelsündmusi, ja pole sugugi palju seda igal aastal korraldada – isegi kui tänases Tartus on vaat et igas päevas festivalijagu kultuuri.

Prima Vista püsi taga ongi tark ja teadlik kasvamine. See ei tähenda, et igal järgmisel festivalil peaks olema eelmisest rohkem sündmusi, esinejaid, publikut – kuigi üksvahe üritasime sedagi ja kultuurisündmuste rahastussegi on ju sisse kirjutatud eeldus, et kogu aeg tehtaks midagi uut ja uhkemiini. Kuskil tuleb inimvõimete piir ikka ette ning festival ähvardab laiali valguda, selle identiteet hägustub, korraldajad isegi ei pruugi enam tervikut hoomata. Küll aga on olnud Prima Vista loomuses kõnetada paljusid erinevaid lugejarühmi, teha sõnakunstist baas teiste kunstide kaasamiseks, värskendada programmi uute koostööpartneritega, laiendada linnaruumi ning väljapoole Tartut ja Eestit.

Kirjanduse nautimine ei pea olema ainult tubane tegevus. Juba avafestival kandus luulelaevaga Emajõe ja luhale koos selleks puhuks taasühinenud Hirohalli rühmituse, Asko Künnapi ja ansambliga Lõkõriq, ning sümboolne on, et jõe-laeva nimi oli Pegasus – just tiivulisest luulehobust sai festivali maskott. Lodjasõitudega oleme jõe jäänud tänini. 2005. aastal aga sai alguse pargiramatukogu, võites tulevast Südalinna kultuurikeskuse ala kirjandusele. Pargiruumi on jätkunud teistelegi kunstidele – on toimunud laulvate kirjanike kontserdid, vabaõhukino ja isegi teatraalsed etteasted (2019 Musta Kasti „Toomas Kalli kevaded“). Linnaraamatukogu harusid pidi on programm jõudnud Tartu keskmest kaugemalegi ning eelmise

Raamatu „Metsäülikool Eestis” esitus (2020). Foto: Kratt

Tarslämm Vildes ja Vines (2018). Foto: Uku Peterson

kümnendi algupoolel oli meie põnevaks subkultuurseks partneriks Anna Haava tänaval Tõnissoni majas tegutsenud skvott, mille eluspüsümisele siis omakorda kaasa aitasime. Linna varjatuid paiku aitasid avastada 2012. aasta Mitte-Tartu linnatuurid; kirjanduslikud retked on jätkuvalt festivali kavas.

Kuigi Prima Vista koduks on ja jääb Tartu, oleme ikka tahtnud olla kogu Eesti festival. Nii oleme alates 2006. aastast viinud osa kavast roteeruvasse partnerasulasse – esimeseks oli Narva (hiljutise Euroopa kultuuripealinnaks konkureerimise kontekstis märgiline seegi!), järgmisteks Võru, Pärnu, Viljandi, Põltsamaa, Tallinn, Elva, Valga, Rakvere, Põlva, Haapsalu, Värska, Jõhvi ja Orissaare. Koostöös Põltsamaaga oli festivalil üksvahe lausa oma vein, mida külalistele kinkida. Üheks isiklikuks eredaimaks mälestuseks on 2018. aastal Jõhvis noorte luulehõikumine ühelt tuhamäelt teisele – see mu päritolupaiga lohutu ja moonutatud maastik sai eesti keelega üle kirjutatud, nõnda omamaks loitsitud. Aidates kirjanikel Eestit avastada, oleme inspireerinud ka päris uusi tekste – aastatel 2009–2010 ilmusid kirjanikerännu kogumikud „Mehed ei nuta”, 2015. aastal tegi rahvus-

vaheline seltskond retke rabasse, kus sündinud tekstid samuti kogumikku jõudsid.

Kõikjal partnerasulais on olnud tänumeelt suure kirjandussündmuse küllatuleku üle, vaid Tallinnas kippusime ära kaduma. Aga oli vajalik kogemus, sest suuremas linnas tulebki nähtavuse nimel rohkem pingutada. Mõnda aega oli küpsenud plaan laieneda väljapoole Eestit. Euroopa kultuuripealinna tiitel andis mõttele hoogu ning juba 2020. aasta partnerlinnaks pidi saama Cēsis. Koroonapandeemia pani plaani pausile ning iga kord, kui tekkis lootus kultuurideülese kontakti taastamiseks, tuli uus viiruspuhang uute piirangutega. Viimaks ometi saime Eesti-Läti ühise luulekava Cēsis esite kantud 2021. aasta detsembris. Tänavu suvel on plaanis külastada nii 2022. aasta Euroopa kultuuripealinna Kaunast kui UNESCO kirjanduslinna Vilniust.

Esinejate poolest on Prima Vista algusest peale olnud rahvusvaheline festival. Nii publikumenult kui meediahuvi poolest on festivali senine kõrgpunkt kindlasti Umberto Eco külaskäik 2009. aastal. Ent mainekaid autoreid on olnud teisigi – nimetagem siin sakslasi Sten Nadolny (2005), Wolf Biermanni

Tundeline teekond Raadi kalmistul (2017).
Foto: Prima Vista arhiiv

Nora Ikstena raamatuesitlus (2018). Foto: Uku Peterson

(2012), Klaus-Peter Wolfi (2014) ja Ralf Rothmanni (2018), mõjukat briti-ameerika popkultuuri-teoreetikut Simon Reynoldsit (2012) ja USA küberpungiklassikut Bruce Sterlingit (2013), soome-rootslast Kjell Westöt (2015), iisraeli kirjanikku Etgar Keretit (2021) ... Festival on võõrustanud arvukalt Läti, Soome, Ungari kirjanduse tippe, aga ka külalisi Prantsusmaalt, Hispaaniast, isegi Jaapanist ja Indiast.

Mõne Prima Vistale tulnud autori suuremad saavutused olid veel ees – nii osales juba 2004. aasta programmis Sofi Oksanen, 2013. aastal aga Poola hilisem nobelist Olga Tokarczuk. Oma suure tagasituleku alguses oli Prima Vistat 2011. aastal väisanud briti punkpoeet John Cooper Clarke, kes Tartus tutvus nii Grigori Lotmani ja ta kaasakantava pillipargiga kui „Mood-Perfomance-Tantsu“ noorte moekunstnike ja modellidega. Provokatiivse *avant-pop*-duo The KLF üks osapool Bill Drummond käis 2005. aasta festivalil jutustamise kõrvale lausa suppi keetmas. Sõnakunsti ja muusikat on Ühendkuningriigist ühendamas käinud ajakirja Wire esindus (2010) ning Sarah Angliss ja Stephen Hiscock (2015), Prantsusmaalt ansambel Varsovie (2012); alternatiivkultuuri, ühiskonna-

kriitika ja okultismigagi on kava võrtsitanud kirjastuse Repeater Books esindajad (2020 ja 2021). Kirjanduslinnade võrgustikku kuulumine tõi Tartusse ka mitmeid välisautoreid kuudeks resideeruma – eriti ereda jälje on jätnud Ameerika biitpoeet Ron Whitehead, kes 2019. aastal Ristikivi majas viibides suisa Tartu-teemalise raamatu kirjutas ning korraldas festivalil ööpäevaringse „Insomniakatoni“, mis liitis eri riikide luuletajad-muusikud ühistesse jämmidesse.

Eriiline tähendus on Prima Vistal olnud aga venekeelsel programmil. Kes võinuks arvata, et see täna tabuks on osutunud? Ometi on meie missioon olnud tuua siinse venekeelse publiku ja teistegi huviliste ette just demokraatia toetajaid, Venemaad valitseva režiimi silmis dissidente, kellest paljud juba paguluses elavad. Ljudmila Ulitskaja (2008), Dmitri Bõkov (2010), Dina Rubina (2011), Jevgeni Griškovets (2012), Andrei Makarevitš (2015), Viktor Šenderovitš (2021) ja paljud teised on siin leidnud tänuliku publiku ja kuulajate maailmapilti karmide tõdedega avardanud.

Suurtele kirjandusfestivalidele on tehtud etteheiteid, et Eesti oma kirjanikud jäävad väliskülaliste

varju. Prima Vista see kindlasti nii ei ole. Patrooni institutsioon seab just omamaise autori rambi-valgusse – patroon mõtestab festivali iga-aastast teemat ning on oma loomeõhtu ja teistegi sündmustega programmi kaaskorraldajaks. Kui esimesel kahel aastal täitis seda rolli Rein Veidemann, siis hiljem on patroonistaatus olnud roteeruv – nii on Prima Vista huvifookuses olnud Indrek Hirv, Arvo Valton, Doris Kareva, Andres Ehin, Hannes Varblane, Rein Raud, Mihkel Mutt, Leelo Tungal, Kristiina Ehin, Valdur Mikita, Lauri Sommer, Hasso Krull, Toomas Kall, Viivi Luik ja Øyvind Rangøy, tänavuseks patrooniks on Urmas Vadi. 2016. aasta festivalil, mille teema oli „Müstifikatsioon“, oli ka patroon salapärane varjukuju; nüüd vist pole enam saladuseks, et maski taga olid Maarja Kangro, Jüri Kolk ja Paavo Matsin. Samuti on aktiivseiks kaasalojajaks olnud kõik senised Tartu linnakirjanikud. Teisalt aga on meie kavas noorte autorite ühisõhtud ning 2007. aastast anname Tartu Kultuurkapitali abiga välja auhinda „[Esimene samm](#)“ parima ilukirjandusliku debüüdi eest perioodikas – laureaatide seas on olnud Anti Saar, Berit Kaschan, Silvia Urgas, Hannelele Kaldmaa ja Berit Petolai. Preemia antakse üle festivali traditsioonilisel eelsündmusel, raamatu ja roosi päeval 23. aprillil.

Prima Vista on kasvanud kunstideüleseid sidemeid luues, uusi põnevaid partnereid otsides ja seniseid partnereid hoides. MTÜ Kirjandusfestival Prima Vista on juba ise kirjandusasutusi liitev konglomeraat, mille moodustasid linna suured raamatukogud, Eesti Kirjanduse Selts ja Eesti Kirjanike Liidu Tartu osakond; see, et osalistel on nii oma ruumid, tehniline baas kui palgalised töökohad, on olnud festivali kestmise aluseks ka majanduslikel või muudel kriisiaegadel. Ent pikaaegne partnerlus seob meid veel Elektriteatriga, mis lisaks välikinole pakub oma saalis kirjandusfilmide programmi; Pallase kõrgema kunstikooliga, mis aastast aastasse loob festivalile tiheda näitustekava; linnamuuseumi ja Oskar Lutsu majamuuseumiga; Alexela Loomelavaga ja paljude teistegagi. Oleme teinud ühisprojekte teiste festivalidega, näiteks Mailaulu, tARTuFFi, Mood-Performance-Tantsu ja Psühho-disko Konverentsiga, samuti Supilinna päevadega.

2011. aasta festivalil teemaga „Kursimuutus“ maalis Edward von Lõnguse juhitud Stencibility tiim Tartu Kirjanduse Maja müürile tänavakunsteose, mis aitas tublisti värskendada nii keerulise ajalooga hoone kui kogu Vanemuise kultuuritänava identiteeti.

Nende aastate kestel on Tartu Ülikooli raamatukogu olnud festivali südameks ja keskseks baasiks. Pikka aega oli festivali esinaiseks Ilona Smuškina, kes töötab aastakümneid raamatukogus ja kes nüüd korraldab festivali sotsiaalprojekte – heategevuslikke raamatujagamisi. 2020. aastal täitis festivali juhi kohuseid Annika Aas linnaraamatukogust, kuid tänaseks on festivali ja Tartu Ülikooli raamatukogu juhi positsioonid Krista Aru isikus jällegi ühendatud. Mitut puhku on raamatukogu olnud mu lavastatud avaetenduste toimumiskohaks – lisaks konverentsisaalile on ühel või teisel viisil kandunud avaetenduste tegevus ka treppidele, avasaali, isegi kõige sügavamale maa-alusele korrusele, kus sai filmitud 2012. aasta avamise teemaklipp. Nii võib öelda, et ülikooli raamatukogu on olnud Prima Vista juures „kogu ihu ja hingega“ – ning kui pikal remondiperioodil kippus see side tahaplaanile jääma, andis see tunda nii korralduses kui tiimi meeleolus. Nüüd kuulume õigusega taas kokku.

Mis ootab ees? 2022. aasta festival tuleb taas mais, vähemalt ülevaate kirjutamise hetkel mõtleme nii. Ometi segased ajad kestavad ja on palju ümberplaneerimist. Koroona-aeg pärandas meile suurema teadlikkuse ja oskustepagasi, kuidas korraldada festivalisündmuste veebiülekandeid ja teha salvestusi. Kuid festivali põhiolemus on ju see, et kirjandussõbrad tahavad ja julgevad tulla päriselt kokku, sõnast vallatud linnas liikuda ja luua. On eriline õnn ja privileeg, et meil on selline linn ja ühiskond. 2024. aastal, mil Euroopa kultuuri-pealinna raames toimub eriprogramm „[Paremad ja halvemad tulevikud](#)“, on Prima Vista loodetavasti tõepoolest suurem ja rahvusvahelisem kui eales – see unistus aitab meid läbi raskeimatest päevadest. Jäägem koos kirjandusega kestma!